

Χώρας αειχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 6
VOLUME 6

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2007
MAY 2007

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθιάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Δειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Παππάς Βασίλης	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ
<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74388

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ειδικό τεύχος - Αφιέρωμα
Special Issue

**Μεταβιομηχανική πόλη:
Νέες Οικονομίες, χωρικοί μετασχηματισμοί
και νέα τοπία**

**The Post-Industrial City:
New Economies, Spatial Transformations
and New Landscapes**

*Επιμέλεια
Editor*

Άσπα Γοσποδίνη
Aspa Gospodini

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα — Παναγιώτης Πανταζής

Λαγού: Παναγιώτης Πανταζής

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς — Παναγιώτης Πανταζής

Εκτύπωση: Αλέκος Ξουράφας

Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

Gospodini A.	4
Introduction - The Post-Industrial City: New Economies, Spatial Transformations and New Landscapes	
Gospodini A.	10
The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities	
Roberts M.	30
Town Centres and Night-time Economy in UK: Spatial Transformations and Urban Governance Challenges	
Townshend T.	42
Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City Areas: The Case of Newcastle Gateshead, UK	
Papageorgiou-Sefertzi R.	54
Transformations in Architecture: Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?	
Sepe M.	72
Urban Landscape, Place Identity and Their Components: A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design	
Ιωάννου Β., Σερράος Κ.	86
Το παρόν και το μέλλον του ελληνικού αστικού τοπίου	
ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
Γοσποδίνη Α.	100
Χωρικές πολιτικές για το σχεδιασμό, την ανταγωνιστικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων	
Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε.	146
Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα	

Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα

Άσπα Γοσποδίνη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ηλίας Μπεριάτος

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ελένη Ράσκου

MSc., Αρχιτέκτων Μηχανικός, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Πρώιμα δείγματα ενδιαφέροντος για το πολιτισμικό παρελθόν των προγόνων και την αρχιτεκτονική κληρονομιά εμφανίζονται στην Ευρώπη, σύμφωνα με τον Larkham (1996), ήδη από τους Ελληνιστικούς και τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Στις περιόδους αυτές, διασώζεται πλήθος προγενέστερων έργων τέχνης κυρίως από τον ελληνικό πολιτισμό των Κλασικών Χρόνων αλλά και τους πολιτισμούς των Ετρούσκων και άλλων. Επίσης, συντηρούνται, επεκτείνονται και διατηρούνται ενταγμένα στη ζωή της πόλης τα σημαντικότερα τμήματα του προϋπάρχοντος αστικού ιστού, όπως η αγορά και η ακρόπολη, καθώς και αρκετά δημόσια κτίρια και μνημεία (ναοί, βωμοί, θέατρα, γυμναστήρια, κ.ά.).

Στην Ευρώπη των Μεσαιωνικών Χρόνων και του Βυζαντινού Πολιτισμού (Mumford, 1984· Morris, 1994· Benevolo, 1997), αφενός η οικονομική παρακμή των παλαιών Ρωμαϊκών αστικών κέντρων και ο συνεπακόλουθος δημογραφικός μαρασμός ή εγκατάλειψή τους, και αφετέρου, η επικράτηση του Χριστιανισμού στο μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης με τις σημαντικότερες αλλαγές που επέφερε στο πολιτιστικο-ιδεολογικό εποικοδόμημα των κοινωνιών, οδήγησαν είτε σε *αλλαγή χρήσης και μετασχηματισμό¹ των μνημείων*, είτε σε

¹ Ο μετασχηματισμός και η αλλαγή χρήσης του χώρου αφορούσε κυρίως σε παλιά κτίρια-μνημεία μεγάλης χωρικότητας. Όπως αναφέρει ο Mumford (1984), συντηρήθηκαν, άλλαξαν χρήση και μετασχηματίστηκαν κάποιες από τις Ρωμαϊκές Βασιλικές (Ρωμαϊκά κτίρια διοίκησης) και κάποιοι μεγάλοι αρχαίοι ναοί που, λόγω

*εγκατάλειψη και φυσική φθορά, λεηλασία υλικών και εξοπλισμού*², ή ακόμη και *συνειδητή καταστροφή*, των παλιών δημοσίων κτιρίων-μνημείων που ήταν ταυτισμένα με τις θρησκείες (π.χ. ναοί, βωμοί, μαντεία) ή τον αστικό τρόπο ζωής στους χρόνους της Κλασικής Αρχαιότητας (στάδια, Γυμναστήρια, αρένες, λουτρά, θέατρα). Σημαντική εξαίρεση αποτελούν τα αμυντικά τείχη των παλιών πόλεων. Αφενός ο φόβος εχθρικών επιδρομών και η περιορισμένη ασφάλεια που παρείχε στους κατοίκους το σύστημα της φεουδαρχίας και η ύπαρξη πολλών κρατιδίων στην Ευρώπη, και αφετέρου, η σημαντική ανάπτυξη του εμπορίου μετά τον 8^ο αιώνα και η χρήση του παλιού Ρωμαϊκού δικτύου δρόμων για τη μετακίνηση εμπορών και εμπορευμάτων, είχαν ως έμμεσο αποτέλεσμα την επισκευή, συντήρηση και επέκταση των υφιστάμενων αμυντικών τειχών σε πολλές παλιές Ρωμαϊκές πόλεις. Οι πόλεις αυτές είχαν αρχικά παρακμάσει ή/και εγκαταληφθεί από τους κατοίκους αλλά αναβίωσαν οικονομικά και δημογραφικά λόγω της ασφάλειας που παρείχαν τα αμυντικά περιτειχίσματά τους και λόγω της στρατηγικής εμπορικής θέσης τους πάνω στο παλιό Ρωμαϊκό δίκτυο δρόμων (Mumford, 1984· Morris, 1994· Benevolo, 1997).

Η περίοδος της Αναγέννησης (15^{ος}, 16^{ος} αιώνας) επέφερε μια θετική τομή στην αναγνώριση της αξίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (Larkham, 1996· Δωρής, 2002). Ωστόσο, μπορούμε να πούμε ότι η αναγνώριση της αξίας ήταν μερική και αποσπασματική: Αναγνωρίστηκε η αξία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του αρχαίου Ελληνικού και Ρωμαϊκού πολιτισμού ενώ ταυτόχρονα, απαξιώθηκε η αρχιτεκτονική κληρονομιά του Βυζαντινού πολιτισμού και του Μεσαίωνα. Με αφετηρία τις αξίες της Κλασικής Αρχαιότητας, η επαναφορά των αναλογιών, της συμμετρίας και της γεωμετρικότητας καθώς και η εισαγωγή της προοπτικής στο σχεδιασμό του χώρου, μεγένθυσε την αντίθεση μεταξύ παλιού και καινούργιου και συνέβαλε εμμέσως στην απαξίωση της Γοτθικής αρχιτεκτονικής και της οργανικής μορφολογίας του αστικού ιστού των Μεσαιωνικών πόλεων. Η απαξίωση αυτή σε συνδυασμό με άλλους λόγους (π.χ. πολιτικής ή εκσυγχρονιστικής

της μεγάλης χωρικότητάς τους, θεωρήθηκαν κατάλληλη κτιριακή υποδομή για συγκεντρώσεις και κοινόβια Χριστιανών. Για παράδειγμα στη Ρώμη, ο Ρωμαϊκός ναός του Antoninus και της Faustina μετασηματίστηκε και στέγασε την Εκκλησία του St. Lorenzo, ενώ το κτίριο Senate House μετασηματίστηκε και στέγασε την Εκκλησία του St Andriano. Προς το τέλος του Μεσαίωνα, περίπου στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, όταν αναβίωσαν και επανακατοικήθηκαν πολλές από τις αρχαίες γειτονίες της Ρώμης, περίπου οι μισοί από τους - χίλιους σχεδόν - αρχαίους ναούς της πόλης είχαν ήδη μετατραπεί σε Χριστιανικές εκκλησίες. Ωστόσο, η νέα μορφή των κτιρίων ακόμη μαρτυρούσε την καταγωγή και τη παλιά χρήση τους (Mumford, 1984: 283).

² Οι λεηλασίες των αρχαίων κτιρίων-μνημείων δεν έγιναν αποκλειστικά από ξένους εισβολείς σε μια περιοχή. Όπως αναφέρει ο Mumford (1984), στους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα, η αστική ζωή στην Ευρώπη είχε τόσο πολύ υποβαθμισθεί (οικονομικά, δημογραφικά, διοικητικά, τεχνολογικά, πολιτισμικά) σε σχέση με την ποιότητα της αστικής ζωής στους Ρωμαϊκούς Χρόνους, ώστε ήταν πολύ φυσικό για μια μέση οικογένεια που πάλευε να επιβιώσει και να συντηρήσει μια παλιά κατοικία, να αναζητεί συχνά απομεινάρια επίπλων και υλικά στα εγκαταλημμένα Ρωμαϊκά δημόσια κτίρια. Εξάλλου, το όνειρο της φυγής στην ύπαιθρο και της απόκτησης καλλιεργήσιμης γής κόστιζε όσο ένα 'παλάτι' στην πόλη (Mumford, 1984: 285).

μεταρρύθμισης) λειτούργησαν εμμέσως ως άλλοθι για τη κατεδάφιση των παλιών κτηρίων και την ανάπλαση μεγάλων τμημάτων του παλιού ιστού των πόλεων και κατά συνέπεια, την αφάνιση μεγάλου τμήματος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Μεσαίωνα.

Η τάση αυτή συνεχίσθηκε και εντάθηκε στους επόμενους αιώνες κατά την περίοδο κυριαρχίας του Μπαρόκ και του Νεοκλασικισμού στην πολεοδομία της Ευρώπης –και ιδιαίτερα κατά το 19^ο αιώνα που χαρακτηρίστηκε από τη βιομηχανική επανάσταση και τη δημιουργία των εθνικών κρατών στην Ευρώπη. Η αυξημένη ασφάλεια που παρείχε η ίδρυση εθνικών κρατών, σε συνδυασμό με την μεγάλη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων που επήλθε από τη βιομηχανική επανάσταση (Mumford, 1984· Morris, 1994· Benevolo, 1997) και την αναγκαιότητα πολεοδομικού εκσυγχρονισμού (Lavedan, 1959), οδήγησαν πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις στην κατεδάφιση των αμυντικών τειχών, στην εξυγίανση και ανάπλαση των Μεσαιωνικών τμημάτων του ιστού και σε νέα ρυμοτομία με μεγάλες ευθύγραμμες λεωφόρους και γεωμετρικά κανονικά οικοδομικά τετράγωνα. Ως χαρακτηριστικότερα παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν η ανάπλαση του κέντρου του Παρισιού με την επιχείρηση Haussmann (1851-1870), και ο επανασχεδιασμός της Βιέννης, της Φλωρεντίας, της Βαρκελώνης.

Ωστόσο, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ταυτόχρονα με την αφάνιση του μεγάλου όγκου της ανώνυμης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, αρχίζει και η κινητικότητα προς την κατεύθυνση *διατήρησης μεμονωμένων σημαντικών μνημείων*. Στο πλαίσιο της αναγκαιότητας δημιουργίας ή αφύπνισης εθνικών συνειδήσεων³ στα νεωσύστατα εθνικά κράτη της Ευρώπης, η *επιλεκτική διατήρηση μεμονωμένων μνημείων* του παρελθόντος, όπως μεσαιωνικές Γοτθικές εκκλησίες, αναγεννησιακοί αμυντικοί πύργοι, κ.ά., ως *ιστορικά τεκμήρια*, κρίνεται απαραίτητη για να να τονωθεί η εθνική συνείδηση και να διατηρηθούν ζωντανές επιλεγμένες ιστορικές μνήμες (Larkham, 1996· Graham, 1998α· Graham 1998β· Graham κ.ά., 2000). Την ίδια περίοδο αρχίζουν σε πολλά Ευρωπαϊκά κράτη⁴ η *επίσημη νομική προστασία* και η *οργάνωση ειδικών δημοσίων υπηρεσιών* για την επιθεώρηση και τη συστηματική και μεθοδική προστασία και αποκατάσταση σημαντικών μνημείων.

Ανάλογες τάσεις διατήρησης μόνον των σημαντικών μεμονωμένων μνημείων συνεχίζονται και στο μεγαλύτερο τμήμα του 20^{ου} αιώνα. Για επτά δεκαετίες και μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1970, η ανάδυση και επικράτηση του Φονξιοναλισμού στην Πολεοδομία

³ Για παράδειγμα, στη Γαλλία το πρώτο ενδιαφέρον για την αποκατάσταση και συντήρηση μνημείων του παρελθόντος –το πρώτο στάδιο του "restauro" (βλ. Cechi, 1970)– αρχίζει ταυτόχρονα με την πτώση του Ναπολέοντα και την επαναφορά της του πολιτεύματος της μοναρχίας. Επιλέγεται να συντηρηθούν εκείνα τα μεμονωμένα μνημεία που συμβολίζουν καλύτερα τις αξίες της μοναρχίας (π.χ. μεσαιωνικές Γοτθικές εκκλησίες, παλαιά ανάκτορα, αμυντικοί πύργοι).

⁴ Αρχικά στην Ιταλία, την Γαλλία και τη Γερμανία και μετά στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ελλάδα, ορόσημο είναι το 1834 όταν αρχίζουν και εργασίες αποκατάστασης της Ακρόπολης (βλ. Κορρές, 2000).

και του Μοντέρνου Κινήματος στην Αρχιτεκτονική, *απαξιώνει εμμέσως τα ιστορικά κέντρα των πόλεων* μέσα από:

- α. τα μοντέλα των κηπουπόλεων και των προαστείων στις πρώτες τρεις δεκαετίες,
- β. τις οικιστικές επεκτάσεις στην περιφέρεια των μεγάλων αστικών κέντρων πόλεων και την 1^η γενιά νέων πόλεων-δορυφόρων στις δεκαετίες 1950 και 1960,
- γ. τις ιδέες μείωσης της πυκνότητας δόμησης και τη 2^η γενιά νέων πόλεων στη δεκαετία του 1970,
- δ. τις μονολειτουργικές ζώνες αστικού χώρου (zoning).

Ωστόσο, ακόμη και μέσα σε αυτό το δυσμενές πλαίσιο για την αρχιτεκτονική κληρονομιά, υπάρχει πρόβλεψη για την προστασία μεμονωμένων σημαντικών μνημείων του παρελθόντος. Σύμφωνα με τη *Χάρτα των Αθηνών* (1933) (Σημαιοφορίδης, 1987) που αποτέλεσε και το μανιφέστο του Φονξιοναλισμού και του Μοντέρνου Κινήματος, οι υφιστάμενες μορφές πόλεων θεωρούνται ασύμβατες με τις προκλήσεις της νέας εποχής και απαιτούνται ριζικοί μετασχηματισμοί και μεγάλες παρεμβάσεις με πλήρη κατεδάφιση και ανοικοδόμηση. Κατά συνέπεια, μεγάλες εκτάσεις των ιστορικών κέντρων των πόλεων και πλήθος κτιρίων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, κατεδαφίζονται σταδιακά από τους Φονξιοναλιστές ως "εμπόδιο" στη *ανάπτυξη*. Ωστόσο, στο κείμενο της Χάρτας των Αθηνών υπάρχουν συστάσεις για προστασία και διατήρηση των σημαντικών μνημείων. Η *Σύμβαση της Χάγης* (Κόνσολας, 1995) συνέβαλε στην κατάρτιση διεθνούς καταλόγου με μνημεία ιδιαίτερης πολιτισμικής σημασίας και στην προστασία των μνημείων σε περίπτωση πολεμικών επιχειρήσεων.

Σημαντική αλλαγή στη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς επήλθε με την ανάδυση και την κυριαρχία του *Μεταμοντέρνου Κινήματος* στη δεκαετία του 1980. Η στροφή προς την *ιστορική τυπολογία του αστικού χώρου* (Krier, 1978· Rossi, 1982· Vidler, 1978) έφερε στο κέντρο του πολεοδομικού προβληματισμού *τα ιστορικά κέντρα των πόλεων, την ανάπλαση και την αναβίωσή τους*. Ξεκινώντας από το αξίωμα ότι η "ολόκληρη η πόλη αποτελεί αφεαυτής μια τυπολογία που περιμένει να αποκαλυφθεί" (Vidler, 1978), το ενδιαφέρον για τις ιστορικές μορφολογίες και τυπολογίες και την αρχιτεκτονική κληρονομιά ξέφυγε από τα στενά πλαίσια του "μεμονωμένου κτιρίου" καθώς και "του ιστορικού μνημείου" και ανοίχθηκε σε δύο κατευθύνσεις:

1. σε κτιριακά σύνολα και ολόκληρες *ενοότητες του αστικού ιστού* με ιδιαίτερη μορφολογία και πολιτισμικό νόημα, και
2. σε δείγματα της *ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής του τόπου στη νεώτερη εποχή* και όχι μόνον στην αρχιτεκτονική των μνημείων του μακρινού ιστορικού παρελθόντος.

Αυτή η διεύρυνση της έννοιας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εκφράστηκε καθαρά στη *Διακήρυξη του Αμστερνταμ* (1975).

Στην στροφή του ενδιαφέροντος και προς την *ανώνυμη αρχιτεκτονική κληρονομιά*, η οποία ως σύνολο κτιρίων και χώρων (δρόμος, πλατεία, περιοχή, οικισμός) και όχι αφεαυτή, έχει σημαντική αρχιτεκτονική αξία, συνέβαλαν και η πετρελαϊκή κρίση του 1972 και η αποβιομηχάνιση που ακολούθησε. Διότι η οικονομική ύφεση στα τέλη της δεκαετίας του '70 επέφερε δημογραφική στασιμότητα ή ακόμη και δημογραφική μείωση των μεγάλων ευρωπαϊκών αστικών κέντρων, σημαντική κάμψη στις οικιστικές επεκτάσεις και στροφή προς την αξιοποίηση του υφιστάμενου ανενεργού κτιριακού δυναμικού όπως, παλιά βιομηχανικά κτίρια σε αχρησία, υποβαθμισμένες ή και εγκαταλειμμένες γειτονιές στα ιστορικά κέντρα. Η πληθώρα επεμβάσεων ανάπλασης και αναβίωσης σε όλες τις Ευρωπαϊκές πόλεις στη δεκαετία του 1980 κατέστησε την διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς *κυρίαρχη αστική πολιτική*. Στην *Συνθήκη της Γρανάδας* (1985), η προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συνδέθηκε πρώτη φορά με πολιτικές *οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης* πόλεων και περιφερειών.

2. Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ

Κατά την τελευταία δεκαετία, το εντεινόμενο ενδιαφέρον για τη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που εκφράστηκε σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες με προοδευτικά αυξανόμενο αριθμό πολιτικών, προγραμμάτων και έργων προστασίας και ανάδειξης, συνδέεται με τον ρόλο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως *μοχλού ανάπτυξης* των πόλεων και των περιφερειών. Ο νέος αναπτυξιακός ρόλος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς φαίνεται να συνδέεται με δύο σύγχρονα διεθνή φαινόμενα του ανεπτυγμένου κόσμου:

- α. *το νέο μεταβιομηχανικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον και τις ιδιαιτερότητές του, και*
- β. *τη πολιτισμική παγκοσμιοποίηση και την αυξανόμενη "κρίση ταυτότητας" των πόλεων και των περιφερειών.*

2.1. Το μεταβιομηχανικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, οι ιδιαιτερότητές του και ο αναπτυξιακός ρόλος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Στο πλαίσιο του νέου μεταβιομηχανικού οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος της τελευταίας δεκαετίας, αναδύθηκαν οι λεγόμενες "*νέες αστικές οικονομίες*"⁵ μεταξύ των οποίων οι *πολιτιστικές οικονομίες και οι οικονομίες του ελεύθερου χρόνου* είναι οι πιο

⁵ Ως "*νέες αστικές οικονομίες*" οι McNeill και While (2001) προτείνουν την τετραπλή τυπολογία: α) οικονομίες

διαδεδομένες και ίσως οι πιο εμφανείς εκδηλώσεις καινοτομίας των πόλεων (Zukin, 1991 και 1995, Bianchini, 1993· Griffiths, 1995· O'Connor και Wynne, 1996· Hannigan, 1998· Jude και Fainstein, 1999· Evans, 1998, 2001 και 2003· Crewe και Beaverstock, 1998· Hall, 2000· Farrell, 2000· Sassen και Roost, 2000· Scott, 2000· McNeill και While, 2001). Στο πλαίσιο της συνεχούς ανάπτυξης των πολιτιστικών οικονομιών και των οικονομιών του ελεύθερου χρόνου, η αρχιτεκτονική κληρονομιά εμφανίζεται να αποτελεί ανταγωνιστική αιχμή των πόλεων και των περιφερειών διότι εναρμονίζεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μεταβιομηχανικών κοινωνιών και τις ιδιαίτερες απαιτήσεις του σύγχρονου ατόμου:

Αναλυτικότερα, η αρχιτεκτονική κληρονομιά ως σύνολο στοιχείων-αποσπασμάτων της χωρικής μορφολογίας του παρελθόντος τα οποία διατηρούνται και επιβιώνουν για αιώνες, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί "αντιθετική δομή"⁶ ταυτόχρονα ως προς:

- α. το "εφήμερον" των σύγχρονων μορφολογιών του αστικού χώρου και
- β. το φαινόμενο της συμπίεσης του χωρο-χρόνου (time-space compression) και της αυξανόμενης ροής των γεγονότων στο χρόνο (επιτάχυνση της ιστορίας) που χαρακτηρίζει την εποχή της νέας υπερ-μοντερνικότητας (Augé, 1992).

Ακριβώς αυτή η ιδιότητα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, ως "αντιθετική δομή" στα παραπάνω φαινόμενα του οικείου καθημερινού περιβάλλοντος του σύγχρονου ατόμου, την καθιστά ελκυστική στον τουρίστα ο οποίος αναζητά το "διαφορετικό" από το καθημερινό περιβάλλον του (Gospodini, 2001).

Επίσης, η αρχιτεκτονική κληρονομιά, ως "μακροβιότατα αποσπάσματα χωρικής μορφολογίας που διασώζονται από το παρελθόν", αποτελεί οντότητα πλούσια σε νόημα η οποία μπορεί να ερμηνεύεται ξανά και ξανά επιτρέποντας αποκλίνουσες διαφοροποιημένες ερμηνείες. Η ιδιότητά της αυτή συνάδει με τα βασικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας:

- α. τις ιδέες της "διαφοροποίησης" (*'diversity'*) και της "εξατομίκευσης" (*'individualization'*) των αναφορών του ατόμου (βλ. Featherstone 1991),
- β. το πνεύμα του μεταμοντέρνου "περιηγητή" των χώρων της πόλης, (βλ. – the spirit of "flaneur" – Bauman, 1993· Tester, 1994· Frisby, 1994· Wilson, 1995· Clarke, 1997), έννοια που αναφέρεται όχι μόνον στον επισκέπτη αλλά και στον σύγχρονο κάτοικο των πόλεων.

Εναρμονιζόμενη λοιπόν, με τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας, η αρχιτεκτονική κληρονομιά γίνεται όλο και περισσότερο ελκυστική τόσο για τον τουρίστα όσο και για τον κάτοικο των πόλεων, και αποτελεί σημαντικό πόρο

συσσώρευσης, β) οικονομίες της πληροφορίας και της γνώσης, γ) τεχνοπόλεις και δ) πολιτιστικές οικονομίες και οικονομίες ελεύθερου χρόνου.

⁶ Σε αναλογία των όρων "antistructures" (Turner, 1973) και "counterstructures" (Lengkeek, 1995).

στις νέες πολιτισμικές οικονομίες και τις οικονομίες του ελεύθερου χρόνου (Gospodini, 2001).

2.2. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, η αυξανόμενη "κρίση ταυτότητας" των πόλεων και των περιφερειών και η αρχιτεκτονική κληρονομιά ως ανταγωνιστική αιχμή

Οι διαδικασίες της οικονομικής διεθνοποίησης και της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνοδεύτηκαν από μια αυξανόμενη "*κρίση ταυτότητας*" των Ευρωπαϊκών πόλεων η οποία έχει τις ρίζες της σε δύο πραγματικότητες:

- α. τις μαζικές μεταναστεύσεις (νόμιμες ή/και παράνομες) πληθυσμών από την φτωχή ανατολή στην πλούσια δύση που συνεχώς μεταμορφώνουν τις Ευρωπαϊκές πόλεις σε *ετερογενείς, πολυ-εθνικές και πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες* (King, 1993 και 1995· Hall, 1995· Graham, 1998α) και
- β. τα σταθερά βήματα σύγκλισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε όλο και περισσότερους τομείς (οικονομία και νομισματική ένωση, εξωτερική πολιτική, περιφερειακές πολιτικές, εκπαίδευση, νέες τεχνολογίες, κλπ.) που καθιστούν αδιευκρίνιστη και αποδυναμωμένη την έννοια της *εθνικής ταυτότητας* των διαφορετικών κοινωνιών μέσα στην ΕΕ (Castells, 1993· Graham, 1998α).

Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια της *ταυτότητας του τόπου* αποκτά ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα. Στον αγώνα των πόλεων και των περιφερειών για ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου, η *αρχιτεκτονική κληρονομιά* εμφανίζεται να αποτελεί σημαντική παράμετρο.

Ορμώμενος από μια σχετικά απαισιόδοξη θεώρηση των πραγμάτων, ο Castells (1993) πιστεύει ότι υπό την πίεση της σύγχρονης κρίσης ταυτότητας, οι Ευρωπαϊκές πόλεις θα τείνουν να προσανατολίζονται συνεχώς προς την ιδιαίτερη πολιτισμική τους παράδοση και αρχιτεκτονική κληρονομιά. Αυτό συμβαίνει διότι πρώτον, η εξασθένηση των εθνικών ταυτοτήτων κάνει τους Ευρωπαίους περισσότερο ανασφαλείς απέναντι σε αυτούς που κεντρικά διοικούν και καθορίζουν το μέλλον τους και αυτό τους ωθεί σε συντηρητική στάση είτε εξατομικευμένα (νεο-φιλελευθερισμός) ή συλλογικά (νεο-εθνικισμός). Δεύτερον, διότι αυτή η ανασφάλεια επιτείνεται με δεδομένο ότι ο μετασχηματισμός και η παγίωση των Ευρωπαϊκών πόλεων ως πολυ-εθνικών και πολυ-πολιτισμικών κοινωνιών συμβαίνει ακριβώς σε μια περίοδο που οι εθνικές ταυτότητες φαίνεται να είναι περισσότερο απειλούμενες. Όμοίως ο Harvey (1989) υποστηρίζει ότι πιθανή απάντηση των Ευρωπαϊκών πόλεων και αστικών κοινωνιών στην κρίση ταυτότητας θα είναι η αύξηση της *ξενοφοβίας* και η *αναβίωση συντηρητικών πολιτικών πεποιθήσεων* καθώς οι Ευρωπαίοι πολίτες θα στρέφονται στην "*παλιά σιγουριά*" για να διατηρήσουν και να αναδείξουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι δράσεις για την προστασία και την ανάδειξη της

αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελούν τμήμα ενός συνολικότερου "αγώνα" για ταυτότητα και είναι μια προσπάθεια να διατηρηθούν η ιδιαίτερη φυσιογνωμία και το νόημα του τόπου οριοθετώντας τον και προστατεύοντάς τον ταυτόχρονα.

Από μια σχετικά πύο αισιόδοξη οπτική των πραγμάτων, η αρχιτεκτονική κληρονομιά μπορεί να θεωρηθεί ανταγωνιστική αιχμή των πόλεων και των περιφερειών στον αγώνα για ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου στο περιβάλλον της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης που τείνει να αλλοιώνει τις τοπικές παραδόσεις και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των περιοχών και να τις ομοιογενοποιεί (Στεφάνου και Μητούλα, 2002· Gospodini, 2004).

Στα πλαίσια της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, της "*κρίσης ταυτότητας*" των πόλεων και των περιφερειών και του μεταβιομηχανικού πολυ-πολιτισμικού περιβάλλοντος όπως αυτά έχουν ήδη περιγραφεί, ο νέος ρόλος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συνοδεύεται και από μια νέα θεώρηση στους τρόπους διαχείρισής της: Η σύγχρονη επιτυχημένη διαχείριση στηρίζεται στη *σφαιρική ολοκληρωμένη θεώρηση όλων των διαστάσεων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς –φυσική, χωρική, οικονομική, κοινωνική, ιστορική, συμβολική* (Tiesdell και Heath, 1996). Μια τέτοια διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εμπεριέχει, πέραν της συντήρησης, αποκατάστασης και επανασχεδιασμού των κτιριακών κελυφών για επανάχρηση, και τα εξής:

- α. *την αντιμετώπιση όλων των συνιστωσών του προβλήματος της προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης ταυτόχρονα σε όλες τις χωρικές κλίμακες (αρχιτεκτονική κλίμακα, πολεοδομική κλίμακα, χωροταξική κλίμακα) βάσει της αντίληψης ότι η διατηρούμενη αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι αναπόσπαστο τμήμα τόσο από τον ιδιωτικό και δημόσιο υπαίθριο χώρο όπου είναι ενταγμένη (αυλή, δρόμο, πλατεία, περιοχή), όσο και από το φυσικό χώρο που την περιβάλλει (π.χ τοπογραφία εδάφους, πράσινο, μνημεία της φύσης).*
- β. *την οικονομική ενεργοποίηση, αναζωογόνηση της περιοχής που συναρτάται άμεσα με τον τρόπο επανασχεδιασμού του χώρου και τον ορισμό των χρήσεων που θα φιλοξενηθούν στο χώρο.*
- γ. *τη νέα κοινωνική ταυτότητα του χώρου που επίσης εξαρτάται άμεσα από τον τρόπο επανασχεδιασμού του χώρου και τις προβλεπόμενες νέες χρήσεις.*

3. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Οι γενικότερες τάσεις εξέλιξης στη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως αυτές έχουν προηγουμένως περιγραφεί, ανακλώνται και στη διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών και των Προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει, από τη δεκαετία του 1980 και μετά, όλα τα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα οποία είτε

επικεντρώνουν σε δράσεις, είτε έμμεσα συμπεριλαμβάνουν και δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Οι πολιτικές, τα προγράμματα και η οικονομική ενίσχυση δράσεων στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εκπορεύονται και εμπεριέχονται σε τρεις μεγάλους άξονες πολιτικής της ΕΕ:

1. την πολιτιστική πολιτική,
2. την αστική και χωροταξική πολιτική, και
3. την περιφερειακή πολιτική.

3.1. Η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της Πολιτιστικής Πολιτικής της ΕΕ

Η πολιτιστική πολιτική της ΕΕ εμφανίζεται να εξελίσσεται σταδιακά σε τρεις περιόδους –με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε κάθε περίοδο (ΚΕΠΕ, 2000):

- I. *Πρώτη περίοδος*: Από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και μέχρι το 1982, οι πολιτικές και οι δράσεις της ΕΟΚ περιορίστηκαν κυρίως σε οικονομικά θέματα ενώ το ενδιαφέρον για τα πολιτιστικά ζητήματα ήταν καθαρά ακαδημαϊκό ή συσχετιζόμενο με οικονομικά θέματα. Μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι *δεν παρήχθη ιδιαίτερη πολιτιστική πολιτική, ούτε υπήρξε οικονομική ενίσχυση πρωτοβουλιών, δράσεων και προγραμμάτων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά.*
- II. *Δεύτερη περίοδος (1982-1992)*: Οι τομείς πολιτικής και δράσεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας αρχίζουν μετά το 1982 να διευρύνονται και στα πλαίσια της διεύρυνσης, εμφανίζονται οι πρώτες πολιτιστικές πολιτικές. Αρχικά *χρηματοδοτούνται ελάχιστα προγράμματα και δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.* Ως τέτοια μπορούν να αναφερθούν πρώτον, οι "Εμβληματικές Δράσεις" και δεύτερον, ο θεσμός της "Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης" (βλ. Πίνακα 1). Στις "Εμβληματικές Δράσεις" εντάχθηκαν για αποκατάσταση μνημεία εξαιρετικά σημαντικής πολιτισμικής και ιστορικής αξίας όπως για παράδειγμα στην Ελλάδα, η Ακρόπολη της Αθήνας και το Άγιο Όρος. Στα πλαίσια του θεσμού της "Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης", ο οποίος ξεκίνησε το 1984 με πρόταση της Ελληνίδας Υπουργού Πολιτισμού Μελίνας Μερκούρη, επιλέγεται μία Ευρωπαϊκή πόλη που αναλαμβάνει για ένα αξάμηνο ως πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης. Η χρηματοδότηση πολιτιστικών δράσεων και έργων στοχεύει στην ενίσχυση του πολιτισμικού πλούτου της Ευρώπης μέσα από την ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης-πολιτιστικής πρωτεύουσας (http://europa.eu.int/comm/culture/eac/capeurcult_en.html).

Μετά το 1988 επιταχύνεται η παραγωγή πολιτιστικής πολιτικής από την ΕΟΚ και αυξάνεται η χρηματοδότηση προγραμμάτων και δράσεων για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Αυτήν την περίοδο υλοποιούνται τα "Πρότυπα Σχέδια Διαφύλαξης". Το πρόγραμμα αυτό στόχευε στην στήριξη υποδειγματικών σχεδίων για την αποκατάσταση και ανάδειξη ιστορικών μνημείων και γενικότερα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, στην ενίσχυση τεχνικής φύσης εργασιών αποκατάστασης κτιρίων αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, καθώς και στην ευαισθητοποίηση σε ζητήματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των τοπικών αρχών και φορέων και των πολιτών (ΕΚ 1995). Στο πρόγραμμα εντάχθηκαν 381 έργα σε διάφορες Ευρωπαϊκές πόλεις και η συνολική χρηματοδότηση ανήλθε σε 23.825.000 Ecu (ΕΚ, 1995). Για παράδειγμα, στην Ελλάδα εντάχθηκαν δράσεις και έργα σε 14 πόλεις (βλ. Πίνακα 1).

- III. *Τρίτη περίοδος (1993 μέχρι σήμερα):* Μετά από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1993) που αποτελεί ορόσημο ως μια από τις σημαντικότερες συνθήκες ρύθμισης των οικονομιών των χωρών-μελών αλλά και διατύπωσης των βασικών στόχων της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η παραγωγή πολιτιστικής πολιτικής από την ΕΕ εντείνεται ακόμη περισσότερο. Στο άρθρο 128 της Συνθήκης του Μάαστριχτ, η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται σημαντική πτυχή της κοινής ταυτότητας των Ευρωπαίων –η οποία πρέπει να αναπτυχθεί με σεβασμό πάντα στις ιδιαιτερότητες των εθνών και των περιφερειών της Ενωμένης Ευρώπης. Σε συνέχεια του άρθρου 128 της Συνθήκης, το άρθρο 151 εξουσιοδοτεί την Ευρωπαϊκή Ένωση να συνεχίζει να υποστηρίζει θεσμικά και οικονομικά πολιτιστικά προγράμματα και πρωτοβουλίες που θα ενισχύσουν την κοινή Ευρωπαϊκή ταυτότητα όπως για παράδειγμα, ο θεσμός της Πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης. Στο νέο πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής της ΕΕ μετά την Συνθήκη του Μάαστριχτ, οι δράσεις και τα προγράμματα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά πολλαπλασιάζονται και η χρηματοδότηση αυξάνεται σημαντικά. Αυτή η αύξηση ενισχύεται και από το γεγονός ότι η περίοδος συμπίπτει χρονικά με το φαινόμενο της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης που επιτείνει την αναγκαιότητα ανάδειξης της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας κάθε τόπου. Τα προγράμματα και τις δράσεις συντονίζει, επιβλέπει και διαχειρίζεται ειδική Διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής –η 'Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού'. Αυτή την περίοδο υλοποιούνται τα προγράμματα "Raphael" και "Culture 2000" (βλ. Πίνακα 1). Το Πρόγραμμα "Raphael" στόχευε στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της δημιουργίας και ανάπτυξης δικτύων για την προώθηση καινοτόμων δράσεων, συνεργασιών και

ανταλλαγής τεχνογνωσίας. Σημαντικός αριθμός των δράσεων του προγράμματος αφορούσε στην αρχιτεκτονική κληρονομιά (ΕΕ, 2001· ΚΕΠΕ, 2000). Στην Ελλάδα, συμμετείχαν στο πρόγραμμα εθνικοί και τοπικοί φορείς (βλ. Πίνακα 1). Το Πρόγραμμα "*Culture 2000*" που επίσης στοχεύει στην υποστήριξη της Ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, υλοποιείται με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και ενισχύει τα λεγόμενα "εργαστήρια πολιτιστικής κληρονομιάς", την κατάρτιση ειδημόνων τεχνικών, τη συνεργασία μεταξύ πόλεων και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας. Επίσης, το "*Culture 2000*" υποστηρίζει και τα βραβεία "*Europa Nostra*" που απονέμονται σε σημαντικά έργα αποκατάστασης (βλ. <http://europa.eu.int>). Ο συνολικός προϋπολογισμός του προγράμματος "είναι €167 εκ. ενώ το 34% των πόρων του διατίθεται για την αρχιτεκτονική κληρονομιά (βλ. <http://europa.eu.int/scadplus>). Στην Ελλάδα, συμμετέχουν στο πρόγραμμα εθνικοί και τοπικοί φορείς, (βλ. Πίνακα 1).

3.2. Η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της Αστικής και Χωροταξικής Πολιτικής της ΕΕ

Η αστική και χωροταξική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μέχρι και τη δεκαετία του 1980 ήταν περιορισμένη και ενσωματωμένη μέσα στην περιφερειακή πολιτική, κυρίως σε συσχέτιση με οικονομικά και αναπτυξιακά ζητήματα. Ωστόσο, η ένταση των προβλημάτων (χωρικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών) στα Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα και την ύπαιθρο κατά τη δεκαετία του 1980, αλλά και τα ειδικά ζητήματα που ανέκυπταν από την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τη δημιουργία ενιαίου Ευρωπαϊκού χώρου και ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου, σηματοδότησαν την στροφή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προς την παραγωγή ανεξάρτητης αστικής και χωροταξικής πολιτικής που στηρίχθηκε σε ειδικές πολεοδομικές και χωροταξικές μελέτες τις οποίες χρηματοδότησε κυρίως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (βλ. για παράδειγμα: ΕΕ, 1990, 1991, 1996, 1997, 1998 και 1999· CEC 1992).

Στο πλαίσιο της αστικής και χωροταξικής πολιτικής, υπήρξε ειδική πολιτική μέριμνα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Για παράδειγμα, στη *Πράσινη Βίβλο* για το αστικό περιβάλλον (ΕΕ, 1990), ένας από τους βασικούς στόχους αφορά στην προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στο *Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ)* (ΕΕ 1999), προτείνεται η δημιουργική διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω της ανάπτυξης ολοκληρωμένων στρατηγικών δημιουργικού ανασχεδιασμού του χώρου και ευαισθητοποίησης των πολιτών ως προς τη συμβολή της σύγχρονης πολιτικής στην πολιτιστική κληρονομιά των μελλοντικών γενεών. Για την υλοποίηση των αστικών και χωροταξικών πολιτικών της, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδότησε και χρηματοδοτεί προγράμματα

ανάθμισης της ποιότητας του χώρου στο αστικό περιβάλλον και την ύπαιθρο ενώ αρκετά υποπρογράμματα και δράσεις αυτών των προγραμμάτων σχετίζονται με την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, *στη δέσμη των αστικών πολιτικών και προγραμμάτων* για τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων, τα υποπρογράμματα και δράσεις που αμέσως ή εμμέσως σχετίζονται με την αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι τα εξής:

- *Μέσω του 4^{ου} και 5^{ου} Ευρωπαϊκού Προγράμματος Πλαισίου⁷ για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη:* Το υποπρόγραμμα "Energy, Environment and Sustainable Development" περιλαμβάνει την ειδική δράση "*City of tomorrow & cultural heritage*" που στοχεύει στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και τη διαχείριση της πολιτισμικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (<http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/lvb/129008.htm>). Η δράση υποστηρίζει 40 ερευνητικά προγράμματα με συνολική χρηματοδότηση €170 εκ. Η Ελλάδα συμμετείχε σε αυτή τη δράση μέσω τοπικών και εθνικών φορέων και ιδρυμάτων (βλ. Πίνακα 1).
- *Μέσω των Καινοτόμων Ενεργειών⁸:* Σε αυτό το πλαίσιο χρηματοδοτήθηκαν τα "*Urban Pilot Projects*" (I και II) τα οποία αποτελούν πρότυπα σχέδια για την ανάπλαση του δομημένου περιβάλλοντος και την οικονομική και κοινωνική αναζωογόνηση υποβαθμισμένων αστικών περιοχών (http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html) και περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και δράσεις προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στην πρώτη φάση (1989-93) εντάχθηκαν 32 αστικές περιοχές από διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες ενώ στη δεύτερη 26 αστικές περιοχές με συνολική χρηματοδότηση €163,2 εκ. (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000). Η Ελλάδα συμμετείχε με την ένταξη υποβαθμισμένων αστικών περιοχών της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας.
- *Μέσω των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών⁹:* Η Πρωτοβουλία "*Urban*" (I, II) αφορά στην αναζωογόνηση αστικών περιοχών σε κρίση και συμπεριλαμβάνει δράσεις για την ανάπλαση του δομημένου περιβάλλοντος και τη βελτίωση της

⁷ Τα Προγράμματα Πλαίσια για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη αποσκοπούν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Ευρώπης και στη σύνδεση της έρευνας με την εξυπηρέτηση της καθημερινής ζωής των Ευρωπαίων πολιτών.

⁸ Οι Καινοτόμες Ενεργείες υλοποιούνται με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής η οποία διαθέτει το 1% των πόρων του ΕΤΠΑ για τη χρηματοδότηση πρότυπων μελετών και σχεδίων τα οποία μπορεί να αποτελέσουν πρόπλασμα παραγωγής νέων πολιτικών (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000).

⁹ Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες χρηματοδοτούνται με μικρό ποσοστό (9%) των Διαρθρωτικών πόρων της ΕΕ και ενισχύουν ενέργειες που επλύνουν οριζόντια προβλήματα σε Ευρωπαϊκό επίπεδο (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000).

εικόνας της περιοχής, τη δημιουργία και τη βελτίωση τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, την προσέλκυση οικονομικών δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό συμπεριλαμβάνει και έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (<http://www.minenv.gr>). Στην πρώτη φάση του "Urban" (1994-99) εντάχθηκαν 118 προγράμματα και χρηματοδοτήθηκαν έργα ύψους €891 εκ. ενώ στη δεύτερη φάση (2000-06) εντάχθηκαν 70 προγράμματα με συνολικό προϋπολογισμό €728 εκ. Η Ελλάδα συμμετείχε στο "Urban I" με προβληματικές περιοχές του Δήμου Νέας Ιωνίας στο ΠΣ Βόλου, της Ερμούπολης και της Πάτρας, ενώ στο "Urban II" συμμετέχει με προβληματικές περιοχές του Ηρακλείου και της Κομοτηνής.

- Στο πλαίσιο διεθνικών και διακρατικών συνεργασιών: Τα Προγράμματα "URB-AL I", "URB-AL II" και "ASIA-URB" ενισχύουν τη συνεργασία σε προβλήματα αστικών περιοχών μεταξύ χωρών-μελών της ΕΕ και της Λατινικής Αμερικής και Ασίας αντιστοίχως και συμπεριλαμβάνουν δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

Στη δέσμη των χωροταξικών πολιτικών και προγραμμάτων για τη βιώσιμη ανάπτυξη των περιοχών, τα υποπρογράμματα και οι δράσεις που αμέσως ή εμμέσως σχετίζονται με την αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι τα εξής:

- Μέσω του 4^{ου} και 5^{ου} Ευρωπαϊκού Προγράμματος Πλαισίου για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη: Το υποπρόγραμμα "Friendly Use Information Society" στοχεύει στην ενίσχυση της χρήσης νέων τεχνολογιών και πληροφορικής σε διάφορους τομείς μεταξύ των οποίων και η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης, το υποπρόγραμμα "TEN-Telecom" εστιάζει στη δημιουργία και την ενίσχυση της χρήσης online υπηρεσιών για την καταγραφή και επεξεργασία δεδομένων με εφαρμογές σε διάφορους τομείς μεταξύ των οποίων και η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Η Ελλάδα συμμετείχε στα παραπάνω υποπρογράμματα μέσω τοπικών και εθνικών φορέων και ιδρυμάτων (βλ. Πίνακα 1).
- Μέσω των Καινοτόμων Ενεργειών: Το Πρόγραμμα "Archimed" είναι πρότυπες πειραματικές ενέργειες για τη διεθνή συνεργασία στον τομέα του χωροταξικού σχεδιασμού στην κεντρική και ανατολική Μεσόγειο με κύριους συμμετέχοντες την Ιταλία και την Ελλάδα. Ένας από τους βασικούς άξονες ενεργειών του "Archimed" είναι η συνετή διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών τοπίων (EC, 2002). Η Ελλάδα συμμετείχε στο πρόγραμμα μέσω του ΥΠΠΟ. Στα πλαίσια των "Innovative Actions", το υποπρόγραμμα για τον Πολιτισμό στοχεύει στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών

διαπεριφερειακής συνεργασίας για ανάδειξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στα "Innovative Actions" για τον πολιτισμό εντάχθηκαν συνολικά 32 προγράμματα που χρηματοδοτήθηκαν με 15 εκατομμ. ECU (Bardouin 1998). Στην Ελλάδα εντάχθηκαν στο πρόγραμμα οκτώ πόλεις (βλ. Πίνακα 1).

- Στο πλαίσιο της Διασυνοριακής Συνεργασίας: Τα Προγράμματα "EuroMed Heritage" (I και II) στοχεύουν στην συνεργασία των χωρών στην περιοχή της Μεσογείου σε ζητήματα τεκμηρίωσης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, υποστήριξης νέων πολιτικών, κατάρτισης ειδικών, ανταλλαγής εμπειριών και τεχνογνωσίας. Στην πρώτη φάση (1997-2000) εντάχθηκαν 15 προγράμματα ενώ στη δεύτερη φάση (2000-03) εντάχθηκαν 10 προγράμματα και ενισχύθηκε η χρηματοδότηση με €30 εκ. (EC, 2002). Στην Ελλάδα συμμετείχαν σε αυτά τα προγράμματα το ΥΠΠΟ, το ΕΜΠ, Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (βλ. Πίνακα 1).
- Μέσω των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών: Η Πρωτοβουλία "Leader" (I, II, και +), που στοχεύει στην ενίσχυση της δυναμικής της ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές μέσω ολοκληρωμένων στρατηγικών σχεδίων και ενθαρρύνει τη συνεργασία και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας, θέτει ως σημαντικό άξονα προτεραιότητας για τη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών τη συνετή χρήση και την ανάδειξη των φυσικών πόρων και των πολιτιστικών πόρων. Σε αυτή τη βάση περιλαμβάνει και δράσεις προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης, η Πρωτοβουλία "Interreg" (I, II, και III) χρηματοδοτεί δράσεις διασυνοριακής συνεργασίας σε έργα που εντάσσονται σε τέσσερις άξονες προτεραιότητας:
 - i. ανάπτυξη υποδομών,
 - ii. ανάπτυξη της απασχόλησης,
 - iii. βελτίωση του περιβάλλοντος, της ποιότητας ζωής και του πολιτισμού, και
 - iv. τεχνικής βοήθειας (ΥΠΕΘΟ, 1990).
 Στις προτεραιότητες του άξονα 3 (βελτίωση του περιβάλλοντος, της ποιότητας ζωής και του πολιτισμού), εντάσσονται και έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στις Πρωτοβουλίες "Leader" και "Interreg", η Ελλάδα ενέταξε μεγάλο αριθμό περιοχών.

Πίνακας 1. Προγράμματα της Ε.Ε. που έχουν άμεσους ή έμμεσους στόχους και δράσεις σχετικά με την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Πρόγραμμα	Περιεχόμενο, Στόχοι, Δράσεις	Χρόνος	Πηγή Στοιχείων	Εφαρμογή στην Ελλάδα
Προγράμματα της Γενικής Διεύθυνσης Πολιτισμού της ΕΕ				
Εμβληματικές δράσεις	Χρηματοδότηση εργασιών αναστήλωσης σημαντικών μνημείων σε οικονομικά ασθενείς χώρες	1983-1991	EC (1994), ΚΕΠΕ (2000): 189,	Ακρόπολη, Άγιο Όρος
Πρότυπα σχέδια διαφύλαξης	Στήριξη υποδειγματικών σχεδίων για ανάδειξη μνημείων- ενίσχυση τεχνικής φύσης εργασιών, ευαισθητοποίηση αρχών	1989-1995	EC (1992), EC (1994), EC (1995)	Θεσσαλονίκη, Πειραιάς, Πύργος, Καρδίτσα, Καβάλα, Λέρος, Κως, Ζαγόρι, Αίγινα, Μάνη, Ρέθυμνο, Καστοριά, Νάξος, Πάρος κ.α.
Raphael	Πρωώθηση & αξιοποίηση της κληρονομιάς, ανάπτυξη δικτύων, πρωώθηση καινοτομίας, ανταλλαγή τεχνονομίας κλπ.	1997-1999	Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001), ΚΕΠΕ (2000), ΕΕ (2001): http://kultura-ccp.de/download http://europa.eu.int/comm/culture ΥΠΠΟ, ΟΠΠΕΘ '97, 9 ^η ΕΒΑ	Συμμετοχή εθνικών και τοπικών φορέων: ΥΠΠΟ, ΕΜΠ, 9 ^η ΕΒΑ, ΟΠΠΕΘ '97, Νομαρχίες Βοιωτίας, Λευκάδας.
Culture2000	Υποστήριξη έργων προστασίας, εργαστήρια αποκατάστασης προγράμματα συνεργασίας, κατάρτισης, ανταλλαγής τεχνονομίας	2000-2004	ΚΕΠΕ (2000), ΕΕ (2001): http://europa.int.eu http://kultura-ccp.de/download http://europa.eu.int/comm/culture ΥΠΠΟ	Συμμετοχή εθνικών και τοπικών φορέων: ΥΠΠΟ, ΕΒΑ, ΚΕΔΑΚ, Ελληνικό Ινστιτούτο Έρευνας & Τεχνολογίας, Δήμοι Βέροιας, Χανίων, Αμαρουσίου.
Πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης	Αξιοποίηση και ανάδειξη του πλούτου των ευρωπαϊκών πολιτισμών	1984 -σήμερα	http://europa.eu.comm/culture/eac/capuecult-list.html	Αθήνα, Θεσσαλονίκη
Προγράμματα άλλων Γενικών Διευθύνσεων της ΕΕ				
<i>Έρευνα και Τεχνολογία: 4th & 5th FP R&D</i>				
Υπο- προγράμματα ή Δράσεις:	Έρευνες σχετικά με τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και τη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς	1994-1998	www.cordis.eu	Συμμετοχή εθνικών ή τοπικών φορέων: ΕΜΠ, ΑΠΘ, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ινστιτούτο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης Πατρών, Ινστιτούτο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης Ηρακλείου.
City of tomorrow& cultural heritage		1998-2004	www.cordis.eu http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/lvb/129008.htm	
User friendly information society		1998-2004	www.cordis.eu	
TEN-Telecom		1998-2004	www.cordis.eu	
Διεθνική-Διακρατική Συνεργασία				
Euromed Heritage I	Προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην περιοχή της Μεσογείου:	1997-2000	EC (2002): 69 ΥΠΠΟ	Συμμετοχή εθνικών ή τοπικών φορέων: ΥΠΠΟ, ΕΜΠ, διάφορες ΕΒΑ, Δωδεκάνησου.
Euromed Heritage II	Τεκμηρίωση, υποστήριξη νέων πολιτικών, ανταλλαγή εμπειριών.	2000-2003	EC (2002): 69 ΥΠΠΟ	
URB-AL I	Συνεργασία αστικών περιοχών της ΕΕ & της Λατινικής Αμερικής για αστικά προβλήματα (συμπεριλαμβάνεται η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς). Ανάλογη συνεργασία της ΕΕ με Ασία.	1995-1999		
URB-AL II		2000-2005		
ASIA-URB		2000-2002		

Πίνακας 1. (συνέχεια)

Πρόγραμμα	Περιεχόμενο, Στόχοι, Δράσεις	Χρόνος	Πηγή Στοιχείων	Εφαρμογή στην Ελλάδα
Καινοτόμες Ενέργειες της ΕΕ				
Urban Pilot Projects I	Πρότυπα σχέδια για την αναζωογόνηση αστικών περιοχών. Περιλαμβάνονται δράσεις προστασίας του κτισμένου περιβάλλοντος	1989-1993	http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html	Θεσσαλονίκη, Αθήνα
Urban Pilot Projects II		1997-1999	http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html	Αλεξανδρούπολη, Αθήνα
Archimed	Πειραματική ενέργεια για τη διεθνική συνεργασία στον τομέα του χωροταξικού σχεδιασμού. Κύριος στόχος η συνετή διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών τοπίων	1999-2001	ΕC (2002): 69 ΥΠΠΟ	Συμμετοχή ΥΠΠΟ
Innovative Actions	Ανάπτυξη πρωτοβουλιών διαπεριφερειακής συνεργασίας που περιλαμβάνει τον πολιτισμό και την ανάδειξη της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς	1994-1999	Bardouin (2000), http://europa.eu.int	Βόλος, Ρέθυμνο, Απική, Λαγκαδάς, Ζαγόρι, Ξανθη, Βέροια, Κίλικις.
Διαρθρωτικά προγράμματα				
ΜΟΠ	Συγχρηματοδότηση αναπτυξιακών δράσεων & έργων στα πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ. Περιλαμβάνονται δράσεις διαχείρισης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς	1986-1992	ΥΠΕΧΩΔΕ 1997	Σε όλη την ελληνική επικράτεια σε περιφερειακό επίπεδο
Α'ΚΠΣ		1989-1993	Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς (2000)	
Β'ΚΠΣ		1994-1999	Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς (2000) Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠ Πολιτισμός, ΥΠΠΟ, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΠΠΕΡ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	
Γ'ΚΠΣ		2000-2006	www.mince.gr/ergoram www.mnec.gr/ergorama www.culture.gr ΟΠΣ Εργόγραμμα	
Κοινοτικές Πρωτοβουλίες				
Urban I	Προγράμματα ενίσχυσης αστικών περιοχών σε κρίση	1994-1999	http://europa.eu.int/regional_policy/Μανώλα (2000), ΥΠΕΧΩΔΕ	Νέα Ιωνία/ Βόλος, Ερμούπολη, Πάτρα, Ηράκλειο, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη.
Urban II		2000-2006	http://europa.eu.int/regional_policy/Μανώλα (2000), ΥΠΕΧΩΔΕ	
Leader I	Χρηματοδοτική ενίσχυση για τοπική ανάπτυξη στον αγροτικό χώρο	1989-1993	ΟΠΣ Εργόγραμμα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ	Σε όλη την ελληνική επικράτεια στον αγροτικό χώρο
Leader II		1994-1999	ΟΠΣ Εργόγραμμα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ,	
Leader +		2000-2006	ΟΠΣ Εργόγραμμα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ	
Interreg I	Προώθηση διαπεριφερειακή, διασυνοριακή, διακρατική συνεργασίας σε διάφορους τομείς	1989-1993	ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	Σε όλη την ελληνική επικράτεια σε περιφερειακό επίπεδο
Interreg II		1994-1999	ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	
Interreg III		2000-2006	ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	

Πηγή: Ράσκου, 2004

3.3 Η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της Περιφερειακής Πολιτικής της ΕΕ

Η περιφερειακή πολιτική υπήρξε πάντα η κεντρικότερη δέσμη πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με βασικούς στόχους την ανάπτυξη και την οικονομική και κοινωνική σύγκλιση των περιφερειών της, η ΕΕ υποστήριξε και υποστηρίζει θεσμικά και οικονομικά την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειών. Για το σκοπό αυτό, η ΕΕ χρηματοδοτεί μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων, τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) τα οποία από κοινού με εθνικούς πόρους, υλοποιούν μέτρα, δράσεις και ενέργειες για τη στρατηγική αναπτυξιακή των περιφερειών. Μέχρι σήμερα έχουν χρηματοδοτηθεί σε χρονική αλληλουχία τρία Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης¹⁰ και η επιλεξιμότητα και ο βαθμός¹¹ οικονομικής ενίσχυσης των περιφερειών από τα ΚΠΣ συναρτάται με τα ειδικά χαρακτηριστικά (οικονομικά, χωρικά, δημογραφικά, κοινωνικά) των περιφερειών και τις αναπτυξιακές δυνατότητές τους. Τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης διαρθρώνονται σε τομεακά *Επιχειρησιακά Προγράμματα* σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Μερικά από τα επιχειρησιακά προγράμματα, όπως το "Ε.Π. Πολιτισμός" και το Ε.Π. "Ανάπτυξη του Τουρισμού" συμπεριλαμβάνουν μέτρα, δράσεις και ενέργειες για την αρχιτεκτονική κληρονομιά και μάλιστα, αποτελούν το σημαντικότερο οικονομικό πόρο στο συγκεκριμένο τομέα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (Tariffi, 2001).

Αν και δεν βρέθηκαν συγκεντρωτικά στοιχεία σε Ευρωπαϊκό επίπεδο σχετικά με τη συνολική χρηματοδότηση και το συνολικό αριθμό έργων διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, μπορεί κανείς κρίνοντας περιπτώσιολογικά από την Ελλάδα, να υποστηρίξει την άποψη ότι σε Ευρωπαϊκό επίπεδο από τη δεκαετία του 1980 μέχρι σήμερα, υπάρχει σταδιακά μια σημαντική αύξηση των χρηματοδοτήσεων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω των ΚΠΣ.

Για παράδειγμα στην Ελλάδα, η διαχρονική εξέλιξη των χρηματοδοτήσεων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, διακρίνεται σε τρεις περιόδους:

- I. *Πρώτη Χρηματοδοτική Περίοδος (1986-1993)*: Τα πρώτα προγράμματα ολοκληρωμένης αναπτυξιακής στρατηγικής των περιφερειών που χρηματοδοτήθηκαν από την ΕΟΚ, ήταν τα "*Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα*"

¹⁰ Το Α" ΚΠΣ (1989-93), το Β" ΚΠΣ (1994-99), το Γ" ΚΠΣ (2000-06).

¹¹ Στηρίζεται στην κατανομή των Ευρωπαϊκών περιφερειών σε "Στόχους". Για παράδειγμα, στο Β" ΚΠΣ (1994-99), στο "Στόχο 1: προώθηση της ανάπτυξης και της διαρθρωτικής αλλαγής σε περιφέρειες των οποίων η ανάπτυξη καθυστερεί" με το μεγαλύτερο βαθμό οικονομικής ενίσχυσης, εντάχθηκαν όλες οι περιφέρειες της Ελλάδας, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας, καθώς και περιφέρειες της Νοτίου Ιταλίας, της Ανατολικής Γερμανίας και της Σκωτίας

(ΜΟΠ) κατά την περίοδο 1986-92. Όπως έχει ήδη περιγραφεί, η πολιτιστική πολιτική της ΕΟΚ τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν πολύ περιορισμένη. Σε αντανάκλαση στα ΜΟΠ, οι χρηματοδοτούμενες δράσεις στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς είναι ελάχιστες, αποσπασματικές και τοπικού χαρακτήρα. (ΥΠΠΟ 2001). Σε συνέχεια των ΜΟΠ, υλοποιήθηκε το Α" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Βασικός στόχος του Α" ΚΠΣ ήταν η αύξηση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειών και η μείωση των ανισοτήτων μέσω κυρίως του εκσυγχρονισμού των υποδομών, της αναδιάρθρωσης της γεωργίας και της ανάπτυξης του τουρισμού (ΥΠΠΟ 2001). Στην Ελλάδα, τα περιορισμένα σε αριθμό έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που χρηματοδοτήθηκαν από το Α" ΚΠΣ ήταν ενταγμένα σε δύο επιχειρησιακά προγράμματα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο –το *Ε.Π. 'Ανάπτυξη του Τουρισμού'* και το *Ε.Π. 'Περιβάλλον'*– και μάλιστα αντιπροσώπευαν μόνον ένα μικρό ποσοστό κονδυλίων των συγκεκριμένων επιχειρησιακών προγραμμάτων. Το *Ε.Π. 'Ανάπτυξη του Τουρισμού'* απορρόφησε τελικά 226,417 εκ. ECU –ήτοι το 1,89% του συνολικού ΚΠΣ για την Ελλάδα ενώ το *Ε.Π. 'Περιβάλλον'* απορρόφησε τελικά ακόμη λιγότερα κονδύλια (34,285 εκ. ECU, δηλ. 0,28% του συνολικού ΚΠΣ για την Ελλάδα) (ΥΠΕΧΩΔΕ, 1994· ΥΠΠΟ, 1997).

II. *Δεύτερη Χρηματοδοτική Περίοδος - Β" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. (1993-1999)*: Το δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης διαρθρώθηκε σε 5 βασικούς άξονες:

- i. μείωση του περιφερειακού χαρακτήρα της χώρας μέσω της ανάπτυξης των βασικών υποδομών,
- ii. βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης,
- iii. ανάπτυξη και ανταγωνιστικότητα του οικονομικού ιστού,
- iv. ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και
- v. μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων.

Ο τομέας του πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, παρά την αντίθετη πρόταση του ΥΠΠΟ, δεν αποτέλεσαν ανεξάρτητο επιχειρησιακό πρόγραμμα αλλά ενσωματώθηκαν στο *Ε.Π "Τουρισμός-Πολιτισμός"* με συνολικό προϋπολογισμό €795,605 εκ. –δηλ. το 2,65% του συνολικού ΚΠΣ (ΥΠΠΟ, 2001). Από αυτά τα κονδύλια, απορροφήθηκαν σε έργα¹² αποκατάστασης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς €94,83 εκ. Επίσης από το σύνολο των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) απορροφή-

¹² Τα έργα ήταν ενταγμένα ως εξής: α) Υποπρόγραμμα Τουρισμός, μέτρο 1.2 Εναλλακτικός Τουρισμός €11,52 εκ, β) Υποπρόγραμμα Πολιτισμός, μέτρο 2.1 ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας € 26,62 εκ, γ) Υποπρόγραμμα Πολιτισμός, μέτρο 2.4 Αναστήλωση , ανάδειξη μνημείων και συνόλων, €56,69 εκ.

θηκαν¹³ για έργα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς €239,195 εκ. Συνολικά από το Β" ΚΠΣ, ο τομέας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς χρηματοδοτήθηκε με €422,412 εκ., ήτοι περίπου το 1,52% του συνολικού πλαισίου στήριξης.

III. Τρίτη Χρηματοδοτική Περίοδος – Γ" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (2000-06).

Ο Τομέας του Πολιτισμού αποτελεί αυτοτελές Επιχειρησιακό Πρόγραμμα με χρηματοδότηση η οποία είναι προγραμματικά κατά πολύ αυξημένη (€604,9 εκ.) (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000). Από το "Ε.Π. Πολιτισμός", που διαχειρίζεται το ΥΠΠΟ, το 27% των κονδυλίων (€165 εκ.) αφορά σε έργα¹⁴ αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης, από το "Ε.Π. Περιβάλλον" που διαχειρίζεται το ΥΠΕΧΩΔΕ, το 15% των κονδυλίων (€70,4 εκ.) διατίθεται για έργα¹⁵ αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2001). Από το Ε.Π. "Κοινωνία της Πληροφορίας", το οποίο συμπεριλαμβάνει ως στόχο του και την ανάπτυξη του πολιτισμού, χρηματοδοτούνται έργα χρήσης νέων τεχνολογιών για την τεκμηρίωση, συντήρηση, αποκατάσταση, αξιοποίηση και διευκόλυνση της πρόσβασης στο πολιτιστικό προϊόν (βλ. www.culture.gr). Τα έργα που αφορούν στην αρχιτεκτονική κληρονομιά ανέρχονται σε €35,96 εκ. και αντιπροσωπεύουν το 1,4% των κονδυλίων του Ε.Π. "Κοινωνία της Πληροφορίας" (βλ. στοιχεία ΥΠΕΘΟ στο www.mnec.gr/ergorama). Τέλος, στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) έχουν μέχρι σήμερα ενταχθεί έργα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συνολικού ύψους χρηματοδότησης €353 εκ. (βλ. στοιχεία ΥΠΕΘΟ στο www.mnec.gr/ergorama). Ως γενικό σύνολο, η χρηματοδότηση από το Γ" ΚΠΣ του τομέα της διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ανέρχεται σε €967,81 εκ., ποσόν που αντιστοιχεί περίπου στο 2,28% του συνόλου του κοινοτικού πλαισίου στήριξης.

Επομένως, στην Ελλάδα, η διαχρονική εξέλιξη των χρηματοδοτήσεων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης δείχνει μια σημαντική αυξητική τάση (βλ. Πίνακα 2).

¹³ Βάσει στοιχείων από ΟΠΣ Εργόγραμμα, Απολογιστικές Εκθέσεις αξιολόγησης των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του ΥΠΕΘΟ, έρευνα ΚΕΠΕ.

¹⁴ Τα έργα είναι ενταγμένα στο μέτρο 1.2 "Προστασία και ανάδειξη Μνημείων, Συνόλων και Αρχαιολογικών Χώρων".

¹⁵ Τα έργα είναι ενταγμένα στο μέτρο 7.2 "Αναπλάσεις σε δομημένο περιβάλλον με καινοτόμο χαρακτήρα ή εθνικής σημασίας". Βασικός άξονας προτεραιότητας του μέτρου αυτού είναι η προστασία, ανάπλαση και ανάδειξη ιστορικών κέντρων, ιστορικών τόπων, παραδοσιακών οικισμών, αξιόλογων δημοσίων κτιρίων της χώρας. Επίσης εδώ είναι ενταγμένη και η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.

Πίνακας 2. Τα κονδύλια του Β" ΚΠΣ και του Γ" ΚΠΣ που αντιστοιχούν σε έργα διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

	Ποσό (εκ. ευρώ)	Ποσοστό (%) επί του συνόλου
Β" ΚΠΣ	422,41	1,52
Γ" ΚΠΣ	967,81	2,28

4. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ-ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Σε αναλογία με το σταδιακά εντεινόμενο ενδιαφέρον της ΕΕ για την αρχιτεκτονική κληρονομιά, όπως αυτό αποτυπώνεται στην επιτάχυνση της παραγωγής πολιτικών και στην αύξηση της χρηματοδότησης, παρατηρείται μια σημαντική κατά μέσο όρο αύξηση των συμμετοχών των χωρών-μελών σε Ευρωπαϊκά προγράμματα που συμπεριλαμβάνουν δράσεις προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 1, κατά την 1^η χρηματοδοτική περίοδο¹⁶ (μέχρι το 1993), ο μέσος όρος συμμετοχών σε προγράμματα ήταν 24,5. Κατά τη δεύτερη χρηματοδοτική περίοδο¹⁷ (1994-99), ο μέσος όρος συμμετοχών αυξήθηκε στα 41,8 ενώ στην τρίτη χρηματοδοτική περίοδο¹⁸ (2000-μέχρι σήμερα), ο μέσος όρος συμμετοχών αυξάνεται ακόμη περισσότερο και φθάνει το 48,6. Όλες οι χώρες-μέλη, με εξαίρεση την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιρλανδία, εμφανίζονται να αυξάνουν στην πορεία του χρόνου τις συμμετοχές τους στα προγράμματα. (βλ. Σχήμα 1). Σε αρκετές χώρες-μέλη, όπως στην Ιταλία, την Ισπανία, την Γαλλία, την Μ. Βρετανία

¹⁶ Εδώ έχουν καταγραφεί οι συμμετοχές στα εξής προγράμματα:

- Πρότυπα Σχέδια Διαφύλαξης (στοιχεία από ΥΠΠΟ και EC 1992-95, <http://europa.int.eu>),
- Urban Pilot Projects I (στοιχεία από http://europa.eu.int/regional_policy).

¹⁷ Εδώ έχουν καταγραφεί οι συμμετοχές στα εξής προγράμματα:

- Raphael (στοιχεία από ΕΕ 2001, <http://europa.int.eu>, <http://kulturrat-ccp.de/download/>),
- Urban I (στοιχεία από ΥΠΕΧΩΔΕ, Μανώλα 2002 και http://europa.eu.int/regional_policy),
- Urban Pilot Projects II (στοιχεία από http://europa.eu.int/regional_policy),
- 4th FP R&D (στοιχεία από www.cordis.eu).

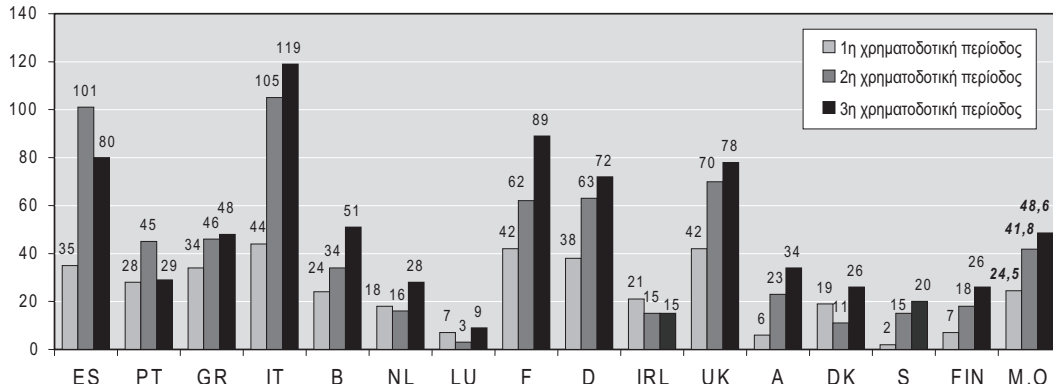
¹⁸ Εδώ έχουν καταγραφεί οι συμμετοχές στα εξής προγράμματα:

- Culture 2000 (στοιχεία από ΥΠΠΟ και ΕΕ 2001, <http://europa.int.eu>, <http://kulturrat-ccp.de/download/>)
- Euromed Heritage II (στοιχεία από ΥΠΠΟ και http://europa.eu.int/regional_policy),
- Urban II (στοιχεία από http://europa.eu.int/regional_policy),
- 5th FP R&D (στοιχεία από www.cordis.eu).

και την Γερμανία, η αύξηση που παρατηρείται μεταξύ της πρώτης περιόδου (υποτονικής φάσης) και της δεύτερης και τρίτης περιόδου (φάσης εντατικοποίησης) είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή (βλ. Σχήμα 1). Η Ελλάδα βρίσκεται κοντά στο μέσο όρο συμμετοχών (Μ.Ο) και στις τρεις περιόδους.

Σχήμα 1. Η διαχρονική εξέλιξη των συμμετοχών των χωρών-μελών της ΕΕ σε προγράμματα που αφορούν στην αρχιτεκτονική κληρονομιά

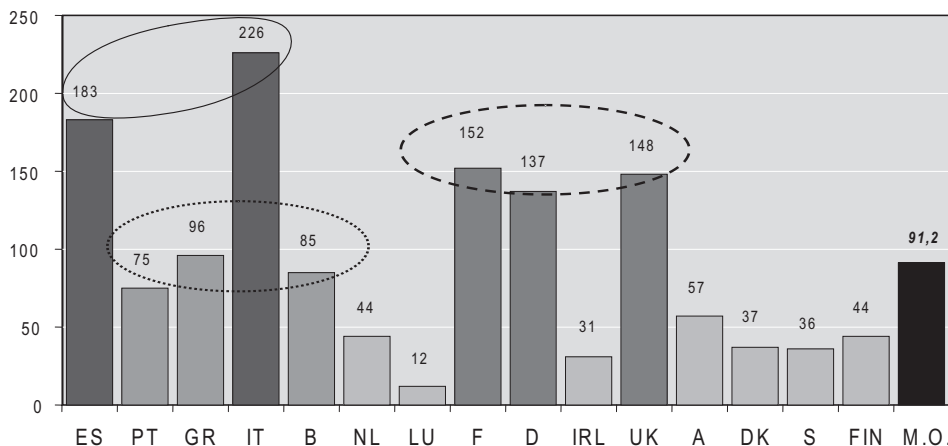
αριθμός προγραμμάτων

Πηγή: Ράσκου, 2004

Σχήμα 2. Ο συνολικός αριθμός συμμετοχών των χωρών μελών της ΕΕ σε προγράμματα που αφορούν στην αρχιτεκτονική κληρονομιά

συνολικός αριθμός προγραμμάτων

Πηγή: Ράσκου, 2004

Στο Σχήμα 2 παρουσιάζονται οι συμμετοχές των χωρών μελών στα προγράμματα αθροιστικά και για τις τρεις περιόδους. Παρατηρούμε ότι με βάση το συνολικό αριθμό των συμμετοχών, οι χώρες-μέλη διαμορφώνουν τέσσερις ομάδες. Στην πρώτη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών υπερδιπλάσιο του μέσου όρου (Μ.Ο.), ανήκουν η Ιταλία και η Ισπανία. Στη δεύτερη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών αρκετά μεγαλύτερο από το Μ.Ο. ανήκουν η Γαλλία, η Μ. Βρετανία και η Γερμανία. Στην τρίτη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών κοντά στο Μ.Ο., ανήκουν η Ελλάδα, η Πορτογαλία και το Βέλγιο. Στην τέταρτη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών κάτω από το Μ.Ο. ανήκουν οι υπόλοιπες 7 χώρες-μέλη (Ολλανδία, Λουξεμβούργο, Ιρλανδία, Αυστρία, Δανία, Σουηδία και Φιλανδία).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ: ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ, ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οι διαφοροποιήσεις των χωρών-μελών ως προς τις συμμετοχές τους στα Ευρωπαϊκά προγράμματα διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως αυτές εμφανίζονται στα Σχήματα 1 και 2, θα μπορούσαν να ερμηνευτούν σε συνάρτηση με πέντε παραμέτρους:

1. το μέγεθος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς κάθε τόπου.
2. τη δυνατότητα συγχρηματοδότησης με ίδιους πόρους (εθνικούς, περιφερειακούς, τοπικούς) της έρευνας και των έργων προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.,
3. το κεφάλαιο κάθε τόπου σε τεχνογνωσία και εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό σχετικά με την προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
4. το θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο και το επίπεδο οργάνωσης, εκσυγχρονισμού, και ευελιξίας των φορέων και των οργανώσεων διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
5. το βαθμό ευαισθητοποίησης πολιτικών φορέων (τοπικών, περιφερειακών, κεντρικών) και πολιτών.

Για παράδειγμα, στις χώρες-μέλη που εμφανίζονται να ανήκουν στην "πρώτη ομάδα" (βλ. Σχήμα 2, Ιταλία, Ισπανία,), όλες οι παραπάνω πέντε παράμετροι είναι ιδιαίτερα θετικές. Η Ιταλία και η Ισπανία έχουν να επιδείξουν ταυτόχρονα:

- α. ένα ιδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό παρελθόν και αρχιτεκτονική κληρονομιά,
- β. μια σχετικά εύρωστη οικονομία και επομένως, ικανοποιητική δυνατότητα συγχρηματοδότησης έρευνας και έργων με ίδιους πόρους,

- γ. ένα ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας και επάρκεια σε εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό σε ζητήματα αποκατάστασης και ανάδειξης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
- δ. ένα ισχυρό και ταυτόχρονα ευέλικτο νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο με καλά οργανωμένους και σύγχρονους φορείς, και
- ε. υψηλή ευαισθησία πολιτικών φορέων και πολιτών.

Όλοι οι παραπάνω παράμετροι εξακολουθούν να είναι θετικοί και στην περίπτωση των χωρών-μελών της "δεύτερης ομάδας" (βλ. Σχήμα 2, Γαλλία, Μ. Βρετανία, Γερμανία).

Βλέποντας τη συγκριτική θέση της Ελλάδας στο μέσο όρο των χωρών-μελών, (βλ. Σχήμα 2, "τρίτη ομάδα"), μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι το μεγάλο πλεονέκτημά της χώρας που προκύπτει από το ιδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό παρελθόν και την αρχιτεκτονική κληρονομιά της, δεν έχει μέχρι σήμερα αξιοποιηθεί στο μέγιστο δυνατόν.

Αναφορικά με τις παραπάνω πέντε παραμέτρους, πρέπει να σημειωθεί η συγκριτικά μέτρια θέση της χώρας τόσο σε δυνατότητες συγχρηματοδότησης με ίδια κεφάλαια της έρευνας και έργων, όσο και σε τεχνογνωσία και εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό. Ωστόσο, τα σημαντικά μειονεκτήματα της Ελλάδας που την φέρνουν στην "τρίτη ομάδα" φαίνεται να είναι κυρίως:

- α. το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο που περιλαμβάνει πολυνομία, μη ευέλικτους φορείς και αλληκάλυψη αρμοδιοτήτων φορέων, και
- β. ο συγκριτικά χαμηλός βαθμός ευαισθησίας των πολιτών.

Ωστόσο, στα πλαίσια της νέας πραγματικότητας που σκιαγραφείται από την οικονομική και πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, τον ανταγωνισμό των πόλεων και των περιφερειών, την ιδιαίτερη αναγκαιότητα ανάδειξης της ταυτότητας του τόπου, τις νέες μορφές αστικού τουρισμού και τις οικονομίες ελεύθερου χρόνου στις μεταβιομηχανικές πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες, και το νέο ρόλο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως "μοχλού" αναπτυξιακής στρατηγικής, η Ελλάδα πρέπει να εντείνει τις προσπάθειές της για ανταπόκριση στις νέες προκλήσεις. Οι μεγαλύτερες προσπάθειες πρέπει να είναι στοχευμένες στα εξής:

- στην πολιτική επιλογή αύξησης της επένδυσης ιδίων κεφαλαίων για έρευνα και έργα ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
- στην βελτίωση του επιπέδου τεχνογνωσίας και την αύξηση του εξειδικευμένου επιστημονικού δυναμικού μέσω της ίδρυσης ειδικών ερευνητικών κέντρων και πανεπιστημιακών τμημάτων.
- στον εκσυγχρονισμό του νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που θα περιλαμβάνει βελτίωση της οργάνωσης των εμπλεκόμενων φορέων, αποσαφήνιση των αρμοδιοτήτων τους, και απλούστευση και ισχυροποίηση της σχετικής νομοθεσίας.

- στην ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω διαφόρων μορφών ενημέρωσης (έντυπα, σεμινάρια, ηλεκτρονικά μέσα).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδρικοπούλου Ε., Καυκαλάς Γ. (2000) *Χωρικές Επιπτώσεις των Ευρωπαϊκών Πολιτικών. Η Ελληνική εμπειρία 1989-1999*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ-Διεύθυνση Χωροταξίας και ΑΠΘ, Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Benevolo L. (1997) *Η Πόλη στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δωρής Μ. (2002) "Η αρχιτεκτονική πολιτιστική κληρονομιά, χθες, σήμερα και αύριο", στο: Σιαπκίδης, Ν. (επ.), *Η αρχιτεκτονική και η ελληνική πόλη στον 21^ο αιώνα*, Πρακτικά του 10^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αρχιτεκτονικής, Αθήνα: ΤΕΕ.
- ΕΕ (1990) *Πράσινη Βίβλος για το Αστικό Περιβάλλον*, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1991) *Ευρώπη 2000+. Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη*, Βρυξέλλες: Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1992) *Αστικοποίηση και Λειτουργίες των πόλεων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1996) *Ευρωπαϊκές Βιώσιμες Πόλεις*, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1997) *Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου*, κείμενο της άτυπης συνάντησης των αρμοδίων για τη χωροταξία υπουργών των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Noordwijk, 9-10 Ιουνίου 1997.
- ΕΕ (1998) *Πλαίσιο Δράσης για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη*, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1999) *ΣΚΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου προς την χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, κείμενο της άτυπης συνάντησης των αρμοδίων για τη χωροταξία υπουργών της ΕΕ, Ποντσνταμ, 10 και 11 Μαΐου 1999.
- Κόνσολας Ν. (1995) *Η διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μανώλα Κ. (2002) "Η Ευρωπαϊκή στρατηγική για την πολιτιστική κληρονομιά: Η Κοινοτική Πρωτοβουλία Urban", Πρακτικά Συνεδρίου: *Πολιτιστική Ανάπτυξη Προστασία και Ανάπλαση Ιστορικών Κέντρων και Μνημείων*.
- Ράσκου Ε. (2004) "Διαχείριση Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς σε Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα και Θεσσαλονίκη: Συγκριτική ανάλυση πολιτικών και προγραμμάτων", Διπλωματική

Εργασία Μεταπτυχιακού Προγράμματος Εξειδίκευσης στην Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Σημαιοφορίδης Γ. (επ.) (1987) *Le Corbusier, Η Χάρτα των Αθηνών*, Αθήνα: Εκδόσεις Υψιλον.
- Στεφάνου Ι., Μητούλα Ρ. (2002) *Η Παγκοσμιοποίηση, Η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, και η Φυσιογνωμία της Ελληνικής Πόλης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- ΥΠΕΘΟ - Διεύθυνση Περιφερειακής Πολιτικής (1990) *Διασυνοριακό Πρόγραμμα Interreg 1990-93*, Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.
- ΥΠΕΧΩΔΕ, Ζήκος, Π., Κατσαούνης, Α., Παπαμητρόπουλος, Κ. (1994) *Έκθεση Επιχειρησιακού Προγράμματος για το Περιβάλλον, Α" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Ο.Μ.ΕΠΕ.
- ΥΠΠΟ (1997) *Το έργο του ΥΠΠΟ στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων.
- ΥΠΠΟ (2001) *Έργα Πολιτισμού στο Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης*, Αθήνα: ΥΠΠΟ.

Ξενόγλωσση

- Augé M. (1992) *Non-Lieux. Introduction à Une Anthropologie de la Surmodernité*, Paris: Seuil.
- Bardouin, J. (επ.) EC DG XVI (1998) *Article 10 Pilot Projects newsletter, Article 10 Pilot Projects presentation Brochure*, Luxemburg: AEIDL on behalf of Europe Innovation 2000.
- Bauman Z. (1993) *Postmodern Ethics*, Oxford: Blackwell.
- Bianchini F. (1993) "Culture, conflict and cities: issues and prospects for the '90s", στο: Bianchini, F. and Parkinson, M. (επ.), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester: Manchester University Press, [ελληνική έκδοση: *Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: Η Εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης].
- Castells M. (1993) "European Cities, the Informational Society, and the global Economy", *Journal of Economic and Social Geography*, Ixxxiv, 4
- Cechi C. (1970) *Teoria e Storia del Restauro*, Roma.
- Clarke D. B. (1997) "Consumption and the City, Modern and Postmodern", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2): 218-237
- Crewe L. και Beaverstock, J. (1998) "Fashioning the City: Cultures of Consumption in Contemporary Urban Spaces", *Geoforum* 29(3): 287-308.

- EC, DG X, (1992) *Salvaguarda do Patrimonio Arquitectonino Europeu, conservacao do monumento e do seu espaco envolvente*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC, DG X, (1994) *Preservation of the European Architectural Heritage, Historic Buildings and Sites related to Entertainment and Performing Arts*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC, DG X, (1995) *Preservation of the European Architectural Heritage*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC (2002) *Euro-Med Information Notes: Euro-mediterranean Partnership and MEDA regional activities*, at www.europa.com.int/comm/europaid
- EC, DG for Education and Culture (2002) *European Funding for the Cultural Sector*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC, DG for Education and Culture (2003) *Lists of projects supported by the programme Culture 2000 for the year 2000*, at www.europa.com.int/comm/culture
- Evans G. (2001) *Cultural Planning: An Urban Renaissance?*, London: Routledge.
- Evans G. (2003) "Hard-Branding the Cultural City – From Prado to Prada", *Journal of Urban and Regional Research*, 27(2): 417-440
- Farrell T. (2000) "Urban regeneration through cultural masterplanning", στο: Benson J. και Rose M. (επ.), *Urban Lifestyles: Spaces, Places, People*, Rotterdam: A. T. Balkema.
- Featherstone M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*, London: Sage.
- Frisby D. (1994) "The *flaneur* in social theory", στο: Tester K. (επ.), *The Flaneur*, London: Routledge: 81-110.
- Gospodini A. (2001) "Urban Design, Urban Space Morphology, Urban Tourism; An emerging new paradigm concerning their relationship", *European Planning Studies*, 9(7): 925-935.
- Gospodini A. (2004) "Urban Space Morphology and Place Identity in European Cities; Built Heritage and Innovative Design", *Journal of Urban Design*, 9(2): 225-248.
- Graham B. (1998α) "The past in Europe's present: diversity, identity and the construction of place", στο: Graham B. (επ.), *Modern Europe. Place, Culture, Identity*, London: Arnold: 19-49.
- Graham B. (επ.) (1998β) *Modern Europe- Place, Culture, Identity*, London: Arnold.
- Graham B., Ashworth G.J., Tunbridge J. E. (2000) *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*, London: Arnold.
- Griffiths R. (1995) "Cultural strategies and new modes of urban intervention", *Cities*, 12(4): 253-265.

- Hall P. (2000) "Creative Cities and Economic Development", *Urban Studies*, 37(4): 639-649.
- Hall S. (1995) "New Cultures for old", στο: Massey D και Jess P. (επ.), *A Place in the World?, Place, Cultures and Globalization*, Oxford: Open University/Oxford University Press: 176-211
- Hannigan J. (1998) *Fantasy City: Pleasure and Profit in the Postmodern Metropolis*, London: Routledge.
- Harvey D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.
- Judd D. και Fainstein S.S. (επ.) (1999) *The Tourist City*, Newhaven: Yale University Press.
- King R. (επ.) (1993) *Mass Migration in Europe: the Legacy and the Future*, London: Belhaven.
- King R. (1995) "Migrations, globalization and place", στο: Massey D και Jess P. (επ.), *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*. Oxford: Open University/Oxford University Press, 6-44
- Krier R. (1978) *Urban Space*, London: Academy Editions.
- Larkham P. (1996) *Conservation and the City*, London: Routledge.
- Lavedan P. (1959) *Histoire d' Urbanisme*, Paris: Laurens.
- Lengkeek J. (1995) "Materializing the Imagined: on the Dynamics and Assessment of Tourist-Recreational Transformation Processes", στο: Ashworth G. J. και Dietvorst A. G. J. (επ.), *Tourism and Spatial Transformations- Implications for Policy and Planning*, UK: CAB International, 17-36.
- McNeil D. και While, A. (2001) "The New Urban Economies", στο: Paddison R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications: 296-308.
- Morris A.E.J. (1994) *History of Urban Form. Before the Industrial Revolutions*, 3rd edition, (first published in 1972), Essex UK: Longman Scientific and Technical.
- Mumfor L. (1984) *The City in History*, 7th edition, (first published in 1961), Harmondsworth, UK: Penguin Books Ltd.
- O'Connor J. και D. Wynne (1995) *City cultures and new cultural intermediaries*. <http://darion.mmu.ac.uk/h&ss/mipc/citycull.htm>
- Rossi A. (1982) *The Architecture of the city*, Cambridge Mass: MIT Press, [ελληνική έκδοση: (1991) *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, Θεσσαλονική: University Studio Press].
- Sassen S. και Roost F. (2000) "The city: strategic site for the global entertainment industry", στο: Judd D. R. και Fainstein S. S (επ.), *The tourist City*, Newhaven: Yale University Press.
- Scott A. (2000) *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage.

- Tariffi Fl. (2001) "Open Heritage Reports – Newsletter", Open Heritage Project Team, supported by EC, Italy: Space SpE.
- Tester K. (επ.) (1994) *The Flaneur*, London: Routledge.
- Tiesdell St. Oc. T., Heath T. (1996) *Revitalizing Historic Urban Quarters*, Oxford: Architectural Press.
- Turner V. (1973) "The center out there: pilgrim's goal", *History of Religions*, 12: 191-230.
- Vidler A. (1978) "The third Typology", στο: Vidler A. (επ.), *Rational Architecture*, Brussels: Archives d' Architecture Moderne: 28-32.
- Wilson E. (1995) "The invisible flaneur", στο: Watson S. και Gibson K. (επ.) *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford: Blackwell, 59-79.
- Zukin S. (1991) *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*, Berkeley CA: University of California Press.
- Zukin S. (1995) *The Cultures of Cities*, Cambridge Mass: Blackwell Publishers Ltd.

- 4 **Gospodini A.**
Introduction - The Post-Industrial City:
New Economies, Spatial Transformations and New Landscapes
- 10 **Gospodini A.**
The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities
- 30 **Roberts M.**
Town Centres and Night-time Economy in UK:
Spatial Transformations and Urban Governance Challenges
- 42 **Townshend T.**
Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City
Areas: The Case of Newcastle Gateshead, UK
- 54 **Papageorgiou-Sefertzi R.**
Transformations in Architecture:
Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?
- 72 **Sepe M.**
Urban Landscape, Place Identity and Their Components:
A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design
- 86 **Ιωάννου Β., Σερράος Κ.**
Το παρόν και το μέλλον του ελληνικού αστικού τοπίου

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- 100 **Γοσποδίνη Α.**
Χωρικές πολιτικές για το σχεδιασμό, την ανταγωνιστικότητα
και τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων
- 146 **Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε.**
Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών
στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα